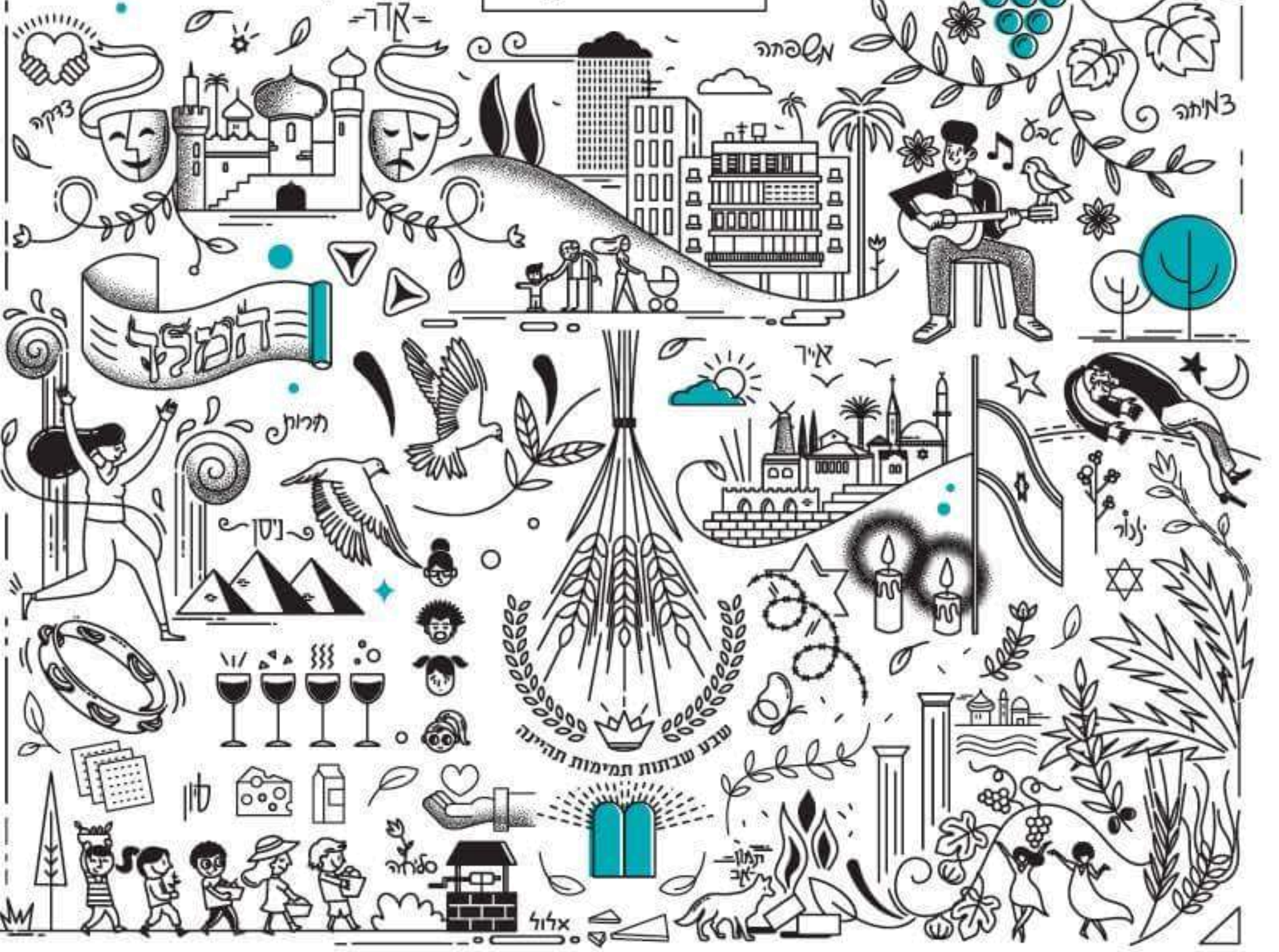

בַּזְמַן

מסעות בלוח השנה היהודי-ישראלי

דליה מרקס

מה נזכור ביום הזיכרון ליצחק רבין?

"ממשלת ישראל מודיעה בתדהמה, בצער רב, וביגון עמוק על מותו של ראש הממשלה ושר הביטחון יצחק רבין". צמרמורת עוברת בגבי בכל פעם שאני שומעת את מילות ההודעה, שמסר איתן הַבָּר באותו לילה מר. הרצח של יצחק רבין ז"ל (1922–1995) עיצב דור שלם, ובמידה רבה ממשיך לעצב אותנו. בשנת 1997 קבעה הכנסת את יום הזיכרון ליצחק רבין ב"ב במרחשוון. למרות החוק, רבים ממשיכים לציין את יום הזיכרון ליצחק רבין בתאריך הלועזי של הרצח, כלומר בארבעה בנובמבר. החוק מורה על קיום טקס ממלכתי בהר הרצל, ליד קברו של רבין, ועל הדגשת דמותו של רבין ודיון על ערכי הדמוקרטיה בבתי הספר. הבטחנו שלא נשכח, אבל מה בדיוק אסור לשכוח? מה עלינו לזכור? כיצד יש לעצב בזיכרון הלאומי והציבורי אירועים מודרניים כיהודים במדינת ישראל, ובעיקר כאשר מדובר באירועים בעלי משמעות פוליטית? בשורות הבאות אתיחס לעיצוב יום הזיכרון לרצח רבין (מעשה הרצח עצמו ועיסוק באווירה שקדמה לו ובהשלכותיו דורשים דיון נפרד). המשמעות של שאלות אלה רחבה בהרבה מהטיפול בזיכרון הנרצח, הרצח והמשמעות שלהם. שאלות אלה נוגעות בלב העצב הפועם של הווייתנו, ומלמדות איך אנחנו תופשים את עצמנו כחברה יהודית-ישראלית.

חתי? איך? חה? איפה?

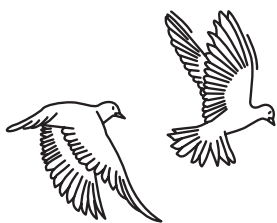
לכל משפחה יש מנהגי ליל הסדר משלה, הדרך שבה שרים את הקושיות והמתכון המיוחד לחרוסת, אבל המסגרת הכללית דומה בכל הבתים. בבתי כנסת שונים יש נוסחים, פיוטים ומנהגים מגוונים לחגים אבל הבסיס של התפילות דומה בכולם. כשאנו מחדשים בלוח השנה יום חדש אין אנחנו יכולים להסתמך על מסורות קיימות, ושאלות רבות עולות סביב האופי שיש להקנות לו. כך היה עם הצורך למסד את זכר השואה, את זיכרון הנופלים ואת חגיגות העצמאות – כל אלה עדיין מחפשים את הביטוי המדויק שלהם בהווה הישראלית. כך, ואף ביתר-שאת, בחברה המרובדת והמפולגת שלנו לגבי יום הזיכרון ליצחק רבין, שלא הכול מסכימים אפילו על הצורך בקיומו. לא אפסוק או אציע תשובות נחרצות כיצד יש לציין את יום הזיכרון לרצח רבין אולם אתיחס לשאלות הנגזרות ממנו: א. מתי יש לציין אותו; ב. מה הם התכנים שיש להקנות לו; ג. באילו מסגרות יש לציין; ד. ולבסוף, האם יש לקשרו לאירועים אחרים שאירעו בסמוך לו.

חתי לציין - האם הכנסת תכריע או הציבור?

ויכוח נוקב וחרף התקיים בין שתי הכיתות העיקריות בימי בית שני, הפרושים והצדוקים, כאשר לאופן קביעת הלוח ותאריכי המועדות (ראו עמ' 202–207). אלה גם אלה הבינו שמי ששולט בלוח השנה,

שולט בעניינים! אפשר לגלות סובלנות למנהגים שונים של חג, אולם התאריך שלו הוא תעודת הזהות שלו ועליו להיות מוסכם. שנתיים לאחר הרצח קבעה הכנסת את י"ב במרחשוון כיום הזיכרון הרשמי לרצח יצחק רבין, אך בקרב הציבור נתקבע יותר התאריך הלועזי של הרצח, ארבעה בנובמבר. מתי, אם כן, יש לציין את רצח רבין?

המקרה של יום הזיכרון לרבין אינו אלא דוגמה לכך שאנו, יהודים-ישראלים, חיים במעין סכיופרניה תאריכית ופועלים לפי שני לוחות שנה, העברי והלועזי. החגים היהודיים מצוינים בתאריכים העברי, פגישות ואירועים מקצועיים – לפי הלועזי. אולם כיצד יש לציין ימים אחרים (למשל, ימי הולדת ולהבדיל – ימי שנה לנפטרים)? כיצד פועמים ימינו? שאלת מועד יום הזיכרון לרבין היא דוגמה אופיינית למתח שבין קביעה ממסדית "מלמעלה", כלומר התאריך העברי, ובין רצון "מלמטה", משמע – נוכחות התאריך הלועזי המייצג בעבור רבים את החוויה של העם. המתח בין מה שראוי ובין מה שנצרב בזיכרון הקולקטיבי.

מה נזכור ביום הזיכרון לרבין?

גם התכנים של יום הזיכרון ליצחק רבין שנויים במחלוקת. רבין היה אדם פוליטי, ואדריכל הסכמי אוסלו. פועלו הפוליטי הקנה לו מעמד של גיבור בקרב חלק מהעם, ובה-בשעה הפך אותו לדמות שנואה בקרב חלק אחר של העם. הרצח היה ביטוי קיצוני ואלים להתנגדות הפוליטית לתהליך שהוביל. מה שנגזר מכך הוא שאין הסכמה על האופי של יום הזיכרון לרבין. בעיני חלק מהציבור יש להתמקד באיש ובמורשתו, בעיני אחרים זהו יום שבו נעסוק בדמוקרטיה הישראלית ונדון בסכנות האורבות לפתחה, נתריע כנגד קנאות פוליטית, לאומית ודתית ונלמד על סכנות השנאה והאלימות. לעומתם, רבים קוראים להתמקד ביום הזה דווקא באחדות ישראל ואהבת ישראל, ואחרים מדגישים את כבוד האדם וקדושת החיים. היו שהציעו שהיום הזה צריך לשמש יום לחשבון נפש לאומי (וזאת, כחודש לאחר יום הכיפורים, שבו עושים חשבון נפש אישי). אפילו ניסוח **חוק יום הזיכרון ליצחק רבין** משקף את חוסר ההחלטיות הזו.

לא רק התכנים שנויים במחלוקת אלא גם המסגרת שלהם; בעיני חלק מהציבור יש לצקת ליום הזה תכנים יהודיים, תפילות ותענית למשל, ובעיני אחרים זהו יום אזרחי, חילוני במהותו. תוכניות הלימודים, המעמדים והשיעורים שנוצרו לציון יום הזיכרון לרבין מייצגים עולמות תוכן מגוונים מאוד. עולה השאלה האם ניתן להפוך את יום הזיכרון לרבין ליום ממלכתי, כאשר חלק מן העם מתנגד למעשיו ולדעותיו של רבין. שאלה נוספת היא כיצד ללמד על ולחנך בדרך נכונה ומשפיעה נגד האלימות שהובילה לרצח.

חוק יום הזיכרון ליצחק רבין (1997)

1. י"ב בחשוון, יום הירצחו של ראש הממשלה ושר הביטחון יצחק רבין, יהיה יום זיכרון ממלכתי; יום זה יצוין במוסדות המדינה, במחנות צה"ל ובבתי הספר [...]
2. הדגלים במוסדות המדינה ובמחנות צה"ל יורדו לחצי התורן.
3. ליד קברו של יצחק רבין, בהר הרצל, יתקיים טקס זיכרון.
4. במחנות צה"ל תפורסם פקודת יום של ראש המטה הכללי.
5. בבתי הספר יצוין יום הזיכרון ב:
 - פעולות שבהן יועלו דמותו ופועלו של יצחק רבין.
 - פעולות שיוקדשו לדבר חשיבות הדמוקרטיה בישראל ולסכנת האלימות לחברה ולמדינה.

איפה לזכור ועם מי?

"איפה היית בזמן רצח רבין?" רוב הישראלים הבוגרים יוכלו לענות על כך ולספר בפירוט על אירועי אותו הלילה והימים שאחריו. מה יהיה על יום הזיכרון לרבין, כאשר רוב הציבור לא יזכור את אותו לילה גורלי בסתיו של 1995? בסמוך לרצח התקיימו התכנסויות ספונטניות בכיכר רבין וברחובות הערים. בני נוער וצעירים הדליקו נרות ושרו שירים בצוותא, במה שנראה אז כתחילתה של מסורת. אולם התכנסויות אלה דעכו לאחר שנים אחדות. עצרת זיכרון מרכזית נערכת בכיכר ששמה שונה ל"כיכר רבין", טקסים מתקיימים במערכות החינוך ובתנועות הנוער, ואירועי מפגש להידברות של חוגים וזרמים שונים במדינת ישראל מציינים את יום הזיכרון מדי שנה בשנה. אולם הציבוריות הישראלית טרם הכריעה מה תהיה מתכונת הזיכרון. מעבר לכל השאלות האלה רוחשת, תוססת וכוססת לה שאלה אחרת: האם יום הזיכרון ליצחק רבין יתקבע וייכנס ללוח השנה היהודי-ישראלי במתכונת זו או אחרת לדורות, או שמא יועם זכרו עם חלוף השנים, וציונו ייהפך למצוות אנשים מלומדה נטולת תעצומות הרגש שהיו לו בשנים הראשונות?

ימים שהם חגגים

בלוח השנה העברי יש ימים שסופחים אליהם משמעים כאילו היו מגנטים של אירועים. המסורת נוטה לקבץ אירועים הרי-גורל לימים מיוחדים, אלה מושכים אליהם משמעויות חדשות לאורך הדורות ויוצרים אשכולות של משמעות. הדוגמה המפורסמת ביותר היא ימי התענית בקיץ, שעליהם נאמר: "חמשה דברים ארעו את אבותינו בשבעה עשר בתמוז וחמשה בתשעה באב" (משנה תענית ד, ו) (ראו עמ' 302-306). ימי הצום האלה הם ימים קשים, וטבעי שיזמנו אליהם עוד אירועים קשים ועצובים שחלו בהם (או בסמוך להם). כך בעת העתיקה וכך עד ימינו אנו. שלושה אירועים מקושרים בעיני רבים בציבור הישראלי ליום הזיכרון לרצח יצחק רבין: צום גדליה, יום פטירתה של רחל אמנו ועקדת יצחק.

צום גדליה נקבע בג' בתשרי, מיד לאחר ראש השנה, לציון רציחתו של גדליהו בן אחיקם, נציב יהודה בתקופה שלאחר חורבן בית המקדש הראשון והגליית רוב בית יהודה לבבל. גדליה חתר לקיום חיים יהודיים גם אחרי החורבן והתנהל באופן פרגמטי מול הכובש הבבלי. חוגים אנטי-בבליים התנגדו לגישתו ורצחו אותו. בעקבות מותו התדלדל היישוב בארץ ואבדה כליל האוטונומיה היהודית. רצח גדליה מסמן את החורבן המלא והמוחלט של בית ראשון, והוא נקבע כיום תענית לדורות.

היו שראו את צום גדליה כמועד מתאים לציון בו את רצח ראש הממשלה. בשני המקרים מדובר ברצח של אישיות פוליטית מרכזית על ידי איש מבני עמו, ובשני המקרים ההשלכות למעשה היו חמורות.

רצח גדליה

וְיִשְׁמְעוּ כָּל עַמֵּי הַמְּדִינָה אֲשֶׁר
בְּשִׁדְדָה הָיָה וְאֲנָשֵׁיהֶם כִּי הִפְקִיד
מֶלֶךְ בָּבֶל אֶת גְּדַלְיָהוּ בֶן-אֲחִיקָם
בְּאֶרֶץ וְכִי הִפְקִיד אֹתוֹ אֲנָשִׁים
וְנָשִׁים וְטָף וּמִדַּלַּת הָאָרֶץ מֵאֲשֶׁר
לֹא הָגְלוּ בְּבָלָהּ [...] וַיִּשְׁבַּע
לִהְיוֹת גְּדַלְיָהוּ בֶן אֲחִיקָם בְּוַשְׁפֹּן
וְלֹאֲנָשֵׁיהֶם לֵאמֹר אֵל תִּירָאוּ
מֵעִבֹד הַפְּשָׁדִים שְׂבוּ בְּאֶרֶץ וְעַבְדוּ
אֶת מֶלֶךְ בָּבֶל וְיִיטֵב לָכֶם [...]
וַיִּקְמוּ יִשְׁמָעֵאל בֶּן נְחֻמְיָה וְעֹשֶׁרָת
הָאֲנָשִׁים אֲשֶׁר הָיוּ אִתּוֹ וַיִּכּוּ אֶת
גְּדַלְיָהוּ בֶן אֲחִיקָם בְּוַשְׁפֹּן בְּחָרֵב
וַיִּמָּת אִתּוֹ אֲשֶׁר הִפְקִיד מֶלֶךְ בָּבֶל
בְּאֶרֶץ. (ירמיהו מ, ז-מא, ב)

בשנים הראשונות אכן היו שקיימו בצום גדליה תפילה מיוחדת ליד מקום הרצח של יצחק רבין. הצירוף של רצח רבין לצום גדליה נראה מתאים לרבים, גם לצורך חיזוק מעמדו של ג' בתשרי, שמבין כל התעניות הקשורות לחורבן בית המקדש, נדמה שהוא נבלע בהמולת חגיגות חגי תשרי ואין לו נוכחות רגשית רבה בלוח השנה. הקניית משמעות חדשה עשויה הייתה להעצים את משמעות צום גדליה בתודעה הציבורית ובה בעת לזמן התייחסויות מסורתיות מקובלות (צום, אמירת סליחות וכו') לרצח רבין שחל בעת החדשה. אולם הקישור לא עלה יפה ונשתכח בשנים הבאות, אולי משום העובדה שגדליה בן אחיקם נתפש בעיני חלק מהציבור כמי שנעדר גאווה לאומית והתרפס בפני האויב, וזו כזכור, הייתה ההאשמה של החוגים שמתוכם יצא רוצח רבין כלפי ראש הממשלה. מועד צום גדליה גם אינו צמוד ליום רצח רבין, ואולי התכנים הדתיים של היום לא דיברו אל ליבם של רבים.

יום פטירתה של **רחל אימנו**: לפי מסורות אחדות רחל נפטרה ב"א במרחשוון ונקברה בדרך אפרתה, היא בית לחם. סמיכות יום מותה ליום הרצח של ראש הממשלה הביאה אחדים לקשר בין שני המועדים. אפשר אולי שהיו אלה שכמו בחרו לומר: "אתם מבכים את יצחק רבין ואנחנו מבכים את רחל אמנו". הדגשת התאריך הדומה נעשתה אולי מתוך תחרות על משאב תשומת הלב הציבורית לאירועים בלוח השנה. אולם ייתכן שהיא משקפת גם את התעצמות מקומן של נשים בחיים הדתיים.

יצחק רבין על רחל אימנו

יצחק רבין עצמו התייחס לרחל אמנו ולשכר שהובטח לה על פעולתה למען ישראל. בנאומו בפני הקונגרס האמריקאי לרגל חתימת הסכם השלום עם ירדן, הוא אמר:

אני מספר אישי שלוש-אפס-ארבע-שלוש, רב אלוף במילואים, יצחק רבין, חייל בצבא הגנה לישראל וחייל בצבא השלום, אני ששלחתי גייסות אל האש וחיילים אל מותם, אומר לכם: ... אנו יוצאים היום למלחמה שאין בה הרוגים ופצועים, ולא דם ולא סבל, וזו המלחמה היחידה שתענוג להשתתף בה, המלחמה על השלום... בספר-הספרים שלנו נזכר השלום, על צירופיו השונים, מאתיים שלושים ושבע פעמים. מספר ירמיהו, אצטט ממנו את ערכינו וכוחנו, מספר ירמיהו, אצטט מהקינה על רחל אמנו: "מנעי קולך מבכי ועיניך מדמעה כי יש שכר לפעולתך, נאום ה"י. לא נחדל לבכות על ההולכים, אבל אנו חשים שיש שכר לפעולתנו, כדבר הנביא.

עקדת יצחק הנו אחד הסיפורים והמאגרים ביותר במסורת היהודית (ובתרבויות המונותאיסטיות בכלל). במרוצת הדורות השוו יהודים נרדפים את סבלם לקורבנו של אברהם. הם אף ראו את עצמם עדיפים על האב הקדמון, שקורבנו נחסך ממנו בסופו של דבר, ואילו הם וילדיהם לא זכו תמיד להתגלות מצילת חיים. במדרש יש גם מסורות המזכירות את "אפר יצחק", שלפיהן יצחק אכן הוקרב אבל קם לתחייה (למשל בבלי זבחים סב, ע"א). סיפור עקדת יצחק מופיע בפרשת וירא, ונקרא מדי שנה בשנה בסתיו, סמוך ליום הזיכרון לרבין. בעקדת יצחק יש איום במוות אלים וברצח רבין מוות אלים ממש. נקל לראות מדוע היו שהשוו בין היצחקים ועקדותיהם. אולם גם כאן נראה שהשוואה לא עלתה יפה, שכן לא דומה הניסיון שניסה האל את אברהם למזימת לבו של רוצח שפל. ולמותר לציין, שרצח רבין לא הניב הבטחה נלהבת לעתיד, כדוגמת זו שזכה לה אברהם לאחר סיפור העקדה.

*

החברה הישראלית טרם ענתה על השאלה מה נזכור ביום הזיכרון לרבין, וטרם מצאה מסגרות מתאימות ומקובלות, שימשעו את היום הזה ויקנו לו מסגרת היסטורית, אידאולוגית ותיאולוגית מוצקה. ימים יגידו איך נזכור את יום הרצח, מה יהיו התכנים של היום הזה והיכן נציינם. ימים יגידו אם זכר רבין יתגבש וייהפך לנכס צאן ברזל בתודעתנו, או שמא יתעמעם ויעלם בהדרגה מהתודעה הציבורית. טוב נעשה אם לא נמקד את אירועי היום סביב אישיותו של הנרצח בלבד, יום זה אינו צריך להיות פולחן אישיות. במקום זאת ניטיב אם נגביה את מבטנו וננצל את היום הקשה הזה לשאול שאלות עקרוניות הקשורות בעצם קיומנו כבני אדם שנבראו בצלם וכיהודים במדינת ישראל.